

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI AXLOQIY JIHATDAN TARBIYALASHDA MUTAFAKKIRLARINING MA'NAVIY MEROSIDAN FOYDALANISH

To'xtayev Hasan Toshpo'latovich,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası doktoranti. Tel: 93 639 86 00.

hasan19860430@mail.ru

Annotatsiya:

Ushbu tezisdá o'quvchi-yoshlarni milliy ma'naviy meroslar asosida axloqiy tarbiyalashda Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ma'naviy merosidan foydalanish va ular orqali yosh avlodda ijobiy sifatlarni shakllantirish nazarda tutiladi. Shuningdek, muallif tomonidan qadriyat tushunchasi mazmuni, uning mohiyati borasidagi ilg'or xorijiy tadqiqotlar tahlil qilingan. Qadriyat tushunchasining o'ziga xos xususiyatlari falsafiy-psixologik tushunchalar sifatida belgilangan norma va munosabat kategoriyalaridan farqi keltirib o'tilgan.

Tayanch so'z va iboralar: ma'naviy meros, manaviy tafakkur, odob-axloq, norma, munosabat, mahalla, jamoatchilik hamkorligi, ahloqiy kamolot, halollik, imon, vijdon, ma'naviy xislatlar.

Kirish

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab O'zbekiston globallashuv jarayonlari shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi kunda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, tarixiy va ma'naviy o'zgarishlarni izchillik bilan olib borishga, halqimizning milliy-ma'naviy, diniy qadriyatlarini va o'zligini anglashga bo'lgan qiziqishini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Shu sababli, o'quvchi-yoshlarning rivojlanishi va ijtimoiylashuvida ajdodlarimiz qoldirgan tarixiy meros, milliy va umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish asosida ularni axloqiy tarbiyalashga ehtiyoj seza boshladi. Ta'kidlash joizki, mustaqillik mamlakatimiz xalqlarining milliy qadriyatlar, tarixiy an'ana va ma'naviy boyliklarini qayta tiklashga, uni yangi mazmun bilan boyitishga muhim bir sharoitlar yaratdi. Mamlakatimizdagi ta'lim-tarbiya tizimida ham zaruriy islohotlar amalga oshirilmoqdaki, bunda axloqiy tarbiya alohida o'ziga xos o'rin egallaydi.

Bu haqida Prezident Sh.M.Mirziyoyev 2021-yilning eng muhim ustuvor vazifalari haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida “Biz o'z oldimizga mamlakatimizda

Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim"¹ deya e'tirof etdi. Ayni shu maqsadlarni amalga oshirish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining bir qator farmon va qarorlari, jumladan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori² (mazkur Qarorning III-bob 10-bandida umumiy o'rta ta'lim muassasalarining I-XI sinflari uchun "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Dinlar tarixi" fanlarini birlashtirgan holda "Tarbiya" fani joriy etildi) qabul qilindi. Demak, bugungi yoshlar ajdodlariga munosib ravishda Markaziy Osiyo hududida

Uchinchi Renessans davrini yuzaga keltirishi shart. Zero, xalqimizning uzoq o'tmishi, tengsiz madaniyati, mard-jasur bobolari, bebaho ajdodlar merosi doimo yangi kashfiyotlar, yangi marralarni zabt etishga undab turadi. "Ana shunday buyuk insoniy fazilatlar faqat tinch, barqaror, mustaqil yurtda shakllanishi mumkin. Buning uchun har bir yoshni vatanparvarlik hamda ajdodlarimizdan qolgan milliy tarixiy meroslarga hurmat ruhida tarbiyalash hozirgi kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi..."³.

Butun dunyoda yoshlar ma'naviyatini oshirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar zahirida ularni milliy ma'naviy meroslar asosida axloqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Amalga oshirilayotgan tadqiqotlarda milliy-ma'naviy meros, milliy an'ana va urf-odatlar, Islom dini va hadisshunos allomalarimizning hadis g'oyalari asosida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari yetakchi o'rinni egallaydi. IX-XII va XIV-XV asrlardagi yuksak ilmiy tarakkiyot davrida yashab ijod qilgan, buyuk zotlar qoldirgan boy milliy ma'naviy meros nafaqat Sharq olamida, balki jahon ma'naviyati va ma'rifatiga tub burilish yasadi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2021 йилнинг энг мухим устувор вазифалари хақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. - Тошкент, 2021 й., 25 январь.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги "Ўзлуksиз маънавий тарбия концепциясини тасдиqlаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 1059-сон Қарори 1-илоvasи. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.01.2020 й., 09/20/1059/4265-сон.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистондаги Ислom цивилизацияси марказини ташкил этиш чора тадбирлари тўғрисида. 2017 йил 1 декабрь // ПҚ-3420-сон. [Электрон ресурс] <https://lex.uz>.

sababli butun dunyo yurtimizni ma'rifat ziyosini tarqatgan muqaddas makonlardan biri sifatida o'rganishga xarakat qilmoqda.

Bu esa yoshlarning dunyoviy, falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy hamda diniy tasavvurlari va tushunchalarini shakllantirish, jamiyatdagi voqea va hodisalarga ijtimoiy faol munosabatda bo'lish ko'nikmalarini oshirish bo'yicha istiqbolli ilmiy yo'nalishlarni amalga oshirishga bevosita bog'liq holda amalga oshmoqda.

Buyuk bobokalonlarimiz bo'lgan Imom Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom Abu Iso at-Termiziy va Al-Hakim at-Termiziy kabi muhaddis olimlarning hamda Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ajdodlarimizning ilmiy asarlarida insonning ma'naviy-axloqiy, tarbiyaviy qarashlariga oid jihatlaridan yosh avlod ma'naviy tarbiyasiga tatbiq qilishning pedagogik yechimlarini asoslash, qomusiy olimlar ilmiy merosidan, ayniqsa, xulq, odob-axloqni ta'minlashga xizmat qiladigan kasbiy malaka, ijtimoiy-pedagogik bilimlarning ma'naviy-axloqiy jihatlariga ilmiy izlanishlarni keng qamrovli amalga oshirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Dunyo tarixida ilk Sharq Uyg'onish davri - Musulmon Renessansi deb nom olgan o'rta asrlar va undan keyingi zamonlarda bugungi O'zbekiston zaminidan yetishib chiqqan buyuk alloma va mutafakkirlarning jahon ilm-fani va madaniyati, muqaddas islom dini rivojiga qo'shgan bebaho hissasi dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda tan olingan.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya bevosita qadriyat, axloq tushunchalari bilan bog'liq ekan, qadriyat tushunchasining mazmun mohiyatini aniqlashtirishga urinib ko'ramiz. Vatanimiz olimlari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarda qadriyat tushunchasining mazmunini yoritishda turlicha yondashilgan. Jumladan, faylasuf olim J.Tulenov qadriyatlarni to'rt turga bo'lgan⁴, uning muhim turlaridan biri tabiiy qadriyatlar bo'lib:

- ✓ birinchi insonning yashashi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan tabiiy sharoitlar (yer va yer osti boyliklari, suv, havo, o'rmonlar, o'simliklar dunyosi, hayvonlar va boshqalar);
- ✓ ikkinchi bir turi iqtisodiy (mehnat predmetlari, ishlab chiqarish qurollari, moddiy ne'matlar);
- ✓ uchinchi bir turi ijtimoiy-siyosiy (erkinlik, tenglik, adolat, tinchlik, xalqaro do'stlik),;

⁴ Туленов Ж.. Хаёт фалсафаси. – Тошкент.: “Ўзбекистон”, 1993. – 145-146 б.

✓ to'rtinchi bir turi ma'naviy qadriyatlar, bunga ilmiy, falsafiy badiiy, diniy g'oyalar va boshqalar kiradi.

Qadriyat tushunchasi quyidagi to'rt asosiy belgi bilan farqlanib turadi⁵:

1. Qadriyat - bu hissiyotlar, tuyg'ular bilan chambarchas aloqador bo'lgan fikrlar hamda ishonch. Qadriyat faollashgan vaqtida u tuyg'ular bilan aralashib ketadi. Misol uchun, mustaqillik, erkinlik muhim qadriyati bo'lgan insonlar agar ularning mustaqilligi yoki erkinligi xavf ostida qolsa, bezovtalanishadi, uni himoya qila olishmasa, chuqur tushkunlikka tushishadi va undan foydalana olishsa, baxtli bo'lishadi.
2. Qadriyat inson tomonidan istalayotgan, ko'zlanayotgan, uning harakatlariga sabab bo'lib xizmat qilayotgan maqsadni anglatadi. Ijtimoiy tartib, adolat, mehr-shafqat muhim qadriyati bo'lgan insonlar ushbu maqsadlarga erishishga intilishadi.
3. Qadriyatlar transsendentdir, ya'ni ular muayyan harakat va vaziyatlar bilan chegaralanmaydi. Misol uchun, odob va rostgo'ylik qadriyatlari ham ta'limga, ham ishga, ham sportga, siyosatga, oilaga, do'stlar va boshqa insonlarga birday taalluqli bo'ladi. Bu xususiyat qadriyatni muayyan aniq harakat, obyekt yoki vaziyatlarga nisbatan taa'lluqli bo'lgan torroq tushunchalar: norma va munosatdan farqlab turadi.
4. Qadriyatlar standart sifatida xizmat qiladi. Ular tanlovni yoki harakatlar, hodisalar, insonlarga nisbatan bahoni (shu jumladan, insonning o'ziga nisbatan ham) boshqarib turadi. Qadriyatlar insonning o'z o'zini baholashida asos hisoblanadi⁶. Insonlar nima yaxshi yoki yomon ekanligi, nima adolatli yoki adolatsiz, nima qilish to'g'ri va maqsadga ega, nimadan qochish, uzoqroq yurish kerakligini o'zlarining qadriyatlariga mos, muvofiqligi yoki nomuvofiqligidan kelib chiqib hal etishadi.
5. Qadriyatlar ahamiyati jihatidan tartiblanadi, ierarxiya yaratadi va nisbatan barqaror afzalliklar tizimini hosil qiladi. Bu ierarxiyaviylik qadriyatlarni norma hamda munosabatlardan farqlab turadi.
6. Turli xil qadriyatlarning nisbiy afzalligi inson harakatlarini boshqarib turadi. Har qanday attityudda yoki xulqda ikki yoki bir necha qadriyatlar aksi bo'ladi. Misol uchun, insonning diniy muassasalarga tashrifi an'analarga, konformizmga va xavfsizlikka mos kelsa, ko'p hollarda, gedonizm va stimulyatsiya kabi qadriyatlariga putur yetkazadi⁷.

⁵ Schwartz S.H. Culture matters: National value cultures, sources and consequences // Chiu C._Y. et al. (eds). Understanding culture: Theory, research and application. N.Y.: Psychology Press. P.227

⁶ Schwartz S.H. Cultural and individual value correlates of capitalism: A comparative analysis // Psychological Inquiry. 2007. V. 18. P. 52—57.

⁷ Schwartz S.H., Ros M. Values in the West: A theoretical and empirical challenge to the Individualism_Collectivism

Xulosa

O'quvchilarni milliy ma'naviy meroslarimiz orqali axloqiy tarbiyalashda quyidagi usullardan foydalanish ijobiy natijalarga erishishni ta'minlaydi:

birinchidan, tushuntirish, uqtirish, suhbat, munozara, rag'batlantirish, jazolash usullaridan foydalanish asosida o'quvchilarning maktabdagi umumiy va yagona tartib qoidaga rioya qilishlariga erishish;

ikkinchidan, axloqiy odatni shakllantirishda mashq va mashqlantirish hamda bolalarning turli faoliyatini uyushtirish;

uchinchidan, turli bayram tadbirlari, adabiy kechalar, tadbirlarni samarali tashkil qilish;

to'rtinchidan, tarbiyaviy soatlar, "Tarbiya" darslari saviyasini oshirishda interfaol metodlardan samarali foydalanish;

beshinchidan, ommaviy axborot vositalari, kinoteatr, televideniye ko'rsatuvlaridan, eshittirishlardan, shuningdek, zamonaviy targ'ibot vositalari, ya'ni ijtimoiy tarmoqlar ta'siridan unumli foydalanish;

oltinchidan, o'z mehnati, fidoiyligi, vatanparvarligi, halolligi bilan el-u xalqqa namuna bo'lib kelgan mehnat faxriylari, ilm-fan xodimlari va urush faxriylari, ko'p bolali onalar, imonli qariyalar, hojilar bilan o'quvchilar uchrashuvlarini uyushtirib borish;

yettinchidan, dars jarayonida sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda Sharq qadriyatlari va milliy an'analar aks etgan ma'rifiy ruhdagi asarlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Bu xulosaning asosi sifatida shu mulohazani keltirib o'tishni o'rinli deb bilamizki, biz yuqorida tahlil qilgan, tilga olgan ilg'or, iqtisodiy rivojlangan xorijiy mamlakat tadqiqotchilari ham qadriyat, axloq fenomenlari mohiyati, ularni shakllantirish muammolari haqida olib borgan ilmiy tadqiqotlarida, ilohiylik, ya'ni transsendentlik xususiyatlariga ega deb hisoblashadi. Bu holat bizga, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda ajdodlarimiz, otabobolarimiz, bugungi avlod e'tiqodi, ishonchiga, hayot ma'nosiga asos bo'lib kelayotgan Islom dini manbalaridan, o'z hayoti, ilmi, asarlari, tajribasi bilan el-u xalqqa namuna bo'lib kelayotgan keksalar, mehnat faxriylari, din vakillari, serfarzand, serdavlat ota-onalar o'gitlari, namunasidan unumli, o'rinli foydalanish lozimligi haqidagi xulosamizni to'g'ri yo'nalishda deb hisoblashimizga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yilning eng muhim ustuvor vazifalari haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. - Toshkent, 2021-y., 25-yanvar. [Elektron resurs] <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son Qarori 1-ilovasi. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020-y., 09/20/1059/4265-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O'zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazini tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida. 2017-yil 1-dekabr // PQ-3420-son. [Elektron resurs] <https://lex.uz>
4. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining Qarori. "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida". 2017-yil 28-iyul // Xalq so'zi, 2017-yil 29-iyul. PQ-3160-son. [Elektron resurs] <https://lex.uz/docc/4071203>
5. Pedagogika / A.Q.Munavvarovning umumiy tahriri ostida. - T.: O'qituvchi, 1996. – 280-b.
6. Adizov B.R. "Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari", –Toshkent: "Fan", 2007. – 120-b.
7. Tulenov J. Hayot falsafasi: T.: O'zbekiston, 1993. – 340-b.
8. Schwartz S.H. Culture matters: National value cultures, sources and consequences // Chiu C._Y. et al. (eds). Understanding culture: Theory, research and application. N.Y.: Psychology Press. – p. 221-229.

